

Biblioteka
JANUS

TIM *press*

Biblioteka

JANUS

PETER WAGNER

Napredak

Oživljavanje jedne ideje

Naslov izvornika

PROGRESS

A reconstruction

Sauver le progrès. Comment rendre l'avenir à nouveau désirable

Copyright © Editions La Découverte, Paris 2016

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-82-7

Ilustracija na koricama: Francisco Goya, *San razuma stvara čudovišta*

Peter Wagner

NAPREDAK

Oživljavanje jedne ideje

S engleskoga preveo

Nenad Zakošek

Zagreb, 2020.

Za Nathalie

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
1. Nestanak napretka	13
Nešto se dogodilo između 1979. i 1989.	13
Pogled unazad: izum napretka	17
Iskustvo s napretkom: napomena o metodi	21
Dimenzije napretka	25
Pogled unaprijed: koraci prema rekonstrukciji	29
2. Napredak kao mehanizam:	
epistemičko-ekonomski kompleks	37
Napredak znanja: znanost kao beskrajni obzor?	37
Ekonomski rast kao napredak u zadovoljenju potreba	44
Transformacija zemlje: nastanak velikog raskoraka u interpretacijama	55
Beskrajni napredak	62
3. Napredak kao borba u uvjetima ambivalentnosti	69
Jednaka sloboda kao orijentir društvenog i političkog napretka	69
Društveni napredak: inkluzija i individualizacija	76
Politički napredak: prava pojedinca i kolektivno samoodređenje	85
Ambivalentnost društvenog i političkog napretka i mjesto kritičke teorije	92

4. Preispitivanje ideje napretka	99
Povezivanje autonomije i napretka u prosvjetiteljstvu	100
Kritika: autonomija potkopava napredak	108
Ponovno čitanje europskog iskustva napretka:	
autonomija i vladavina	114
Napredak između osobne i kolektivne autonomije	121
5. Proteklih pola stoljeća	129
Kratkotrajni povratak napretka	129
Napredak u granicama: organizirana modernost	
i njezine nelagode	132
Protest i napredak nakon okončanja formalne vladavine	139
Zamka hegemonijskog diskursa: brisanje	
prostora i vremena	145
Priprema testa stvarnosti	152
6. Mogući napredak danas	155
Pitanja o kojima je riječ	155
Rekonstitucija povijesne temporalnosti	159
Rekonstitucija smislene prostorne dimenzije	163
Napredak u uvjetima autonomije: sposobnost	
djelovanja i kritika	167
Mogući napredak (1): izgradnja demokratske	
sposobnosti djelovanja	171
Mogući napredak (2): prevladavanje novih	
oblika vladavine	175
Mogući napredak (3): izbjegavanje oholosti	182
Preokretanje nedavnog nazadovanja	185
 BIBLIOGRAFSKA BILJEŠKA	 187
Dodatna literatura	195
 KAZALO	 199

PREDGOVOR

Godine 1799, desetljeće nakon Francuske revolucije i smrti prosvijećenoga španjolskog monarha Karla III, nastao je bakropis Francisca Goye *San razuma stvara čudovišta* kao dio serije radova *Hirovi*. Bakropis se može shvatiti kao izraz privrženosti prosvjetiteljskoj vjeri u razum: kad razum spava, vladaju čudovišta. Ali slika se može interpretirati i ambivalentnije: san je razuma stvoriti čudovišta koja će vladati svijetom.

Jedan od snova prosvjetiteljskog razuma bio je da će se čovječanstvo zaputiti stazom neprestanog napretka. No dva stoljeća poslije ne znamo što misliti o toj ideji. Promatramo li suvremeni svijet, možemo li ga vidjeti kao ostvarenje tog sna? Kao svijet materijalnog obilja, raširenog uvažavanja sloboda i ljudskih prava i globalnog procesa demokratizacije? Ili je razum tvrdo zaspao, bez snova ili pak moren košmarom, ostavivši nas u stanju siromaštva i nasilja, pri čemu je starijim zlima čovječanstva pridodano i razaranje našeg planeta?

Budući da nismo znali što učiniti sa snom, nastojali smo ga zaboraviti. Ideja napretka nije u skladu s našim današnjim vremenom. Možda to ne vrijedi za bilo koju vrstu napretka, ali vrijedi za velebnu ideju povijesnog napretka kao općeg napretka čovječanstva. I možda tako

treba biti. Možda je velebna ideja napretka bila bajkovita projekcija neostvarivih želja i čežnji na buduću povijest i danas znamo da je to bio samo san.

No čak i ako je tako, ova knjiga polazi od uvjerenja da vrijedi ponovno se pozabaviti idejom napretka, vrijedi je preispitati i razmisliti može li se rekonstruirati novim pojmovima koji su primjereni današnjem vremenu. Možda su očekivanja vezana uz napredak bila pretjerana, ali su ljudima omogućavala da se orijentiraju u prostoru i vremenu. Podrijetlo ideje napretka može se vezati uz određeno mjesto: ona je nastala u zapadnoj Europi sa znanstvenom, Francuskom i industrijskom revolucijom. Ona je otvorila vrata novome vremenu, budućoj povijesti otvorena horizonta, koja će proširiti napredak na cijelom planetu. Tako su zapadni Europljani vidjeli svjetsku povijest, i zahvaljujući tom pogledu mogli su pouzdano znati što im je činiti i što trebaju očekivati.

Kao što ćemo vidjeti, to je uvjerenje često bilo poljuljano, osobito tijekom prve polovice dvadesetoga stoljeća, ali ipak nije nestalo. Čak su sve donedavno javna debata i akademska znanstvena istraživanja, iako rjeđe, o nekim zemljama i narodima govorili kao o „naprednim industrijskim društvima“ i „naprednim demokracijama“, dok su se druga društva označavala kao ona koja se još moraju „razviti“, koja moraju „sustići“ razvijena društva, odnosno ona koja su „u nastajanju“. Iako je filozofija povijesti odavno diskreditirana kao žanr, ipak je postojala nekakva predodžba o smjeru u kojem se ljudska povijest kreće. Prevladavalo je uvjerenje da je taj smjer dobar, da je u prošlosti bilo napretka i da će ga biti i u budućnosti, a da će mu se protiviti samo oni koji nisu spremni za nova

4.

PREISPITIVANJE IDEJE NAPRETKA

Kratak pregled povijesnog napretka između 1789. i 1989. godine u prethodnim dvama poglavljima ocrtao je složenu sliku. Napredak je bio na djelu, ali na vrlo različite načine. No bilo je i nazadovanja, a čini se da neke posljedice napretka u prošlosti potkopavaju ne samo mogućnost napretka u budućnosti, nego čak i održivost sadašnjega stanja čovječanstva. Iz svega toga nameće se zaključak da je spašavanje jakog pojma napretka malo vjerojatno. Mnoga iskustva u posljednjim dvama stoljećima govore protiv toga. Ta iskustva u svojoj sveukupnosti imaju takvu težinu da svoja očekivanja više ne možemo radikalno odvojiti od njih. No ako vjerojatno moramo odbaciti jaki pojam napretka, znači li to da općenito moramo odustati od svakog pojma napretka? U svjetlu povijesne rekonstrukcije sad ću još jednom razmotriti pretpostavke na kojima počiva jaki pojam napretka, koje su u svojoj jezgri progresivni spoj slobode i uma. Koji su argumenti sadržani u tim pretpostavkama i imaju li u sebi nešto što bismo i danas mogli zadržati?

Povezivanje autonomije i napretka u prosvjetiteljstvu

Prikaz prosvjetiteljskih pretpostavki na kojima počiva jaki pojam napretka, skiciran u prvom poglavlju, nazvao sam svojevrsnom karikaturom. Sada treba dati nijansiraniju sliku kako bismo identificirali ideje povijesnosti i povijesne promjene pomoću kojih bismo mogli rekonstruirati pojam napretka koji bi bio primjeren današnjem vremenu. Na tom putu, čiji prvi koraci vode od Immanuela Kanta do Karla Marxa, doista ćemo svjedočiti povijesnoj transformaciji pojma napretka s obzirom na iskustva stečena u primjeni onoga što se smatralo napretkom. Pomoću te rekonstrukcije bolje ćemo razumjeti ambivalentnost napretka koju smo istaknuli u 3. poglavlju.

Immanuel Kant je 1784. godine napisao dva kratka teksta u kojima je iskazao svoju privrženost načelu autonomije i svoje očekivanje da će ljudska sloboda dovesti čovječanstvo na put povijesnog napretka. U raspravi *Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo?* on prosvjetiteljstvo definira kao „izlazak iz samoskrivljene nezrelosti“. Spis *Ideja opće povijesti s gledišta svjetskoga građanstva* polazi od misli da možemo razviti tumačenje povijesti koje „ipak pruža nadu da će, promatrajući igru slobode ljudske volje u cjelini, moći otkriti pravilnost u njezinu tijeku i da će se na taj način ono što kod pojedinih subjekata zapažamo kao zamršeno i neregulirano, kod cijelog roda ipak moći prepoznati kao trajan premda spor razvitak onoga čemu je prvobitno bio namijenjen“. Citirani tekst u središtu je sljedećih razmatranja.

Rekonstitucija povijesne temporalnosti

Pitanje temporalnosti danas se prikazuje kao napetost između, s jedne strane, političkog samorazumijevanja izgrađenog na apstraktnim i „prezentističkim“ pojmovima pojedinca i kolektiva i, s druge strane, raširenog ljudskog iskustva života u uvjetima vladavine i nepravde odnosno tek nedavnog izlaska iz takvih uvjeta, što se i dalje osjeća u sadašnjosti. Prema prvom shvaćanju, sadašnjost prevladava u odnosu na prošlost. Kakvi god sukobi postojali u prošlosti, s njima „treba izići na kraj“ i prošlost se treba „smiriti“, pustiti da miruje. Naprotiv, potonje shvaćanje smatra da je prošlost važna za sadašnjost i mora se uzeti u obzir u današnjem djelovanju. Jednaka sloboda u sadašnjosti znači, prema tom shvaćanju, perpetuiranje prošle vladavine u obliku današnjih posljedica te vladavine. Moguće je razlikovati dvije središnje teme u današnjim debatama o interpretaciji temporalnosti: (1) načini ophođenja s povijesnom društvenom nepravdom, shvaćenom iz perspektive društvenog napretka i (2) načini ophođenja s današnjim posljedicama instrumentalne transformacije zemlje u težnji za epistemičko-ekonomskim napretkom.

1. Danas se sve više priznaje značenje povijesne nepravde za samorazumijevanje suvremenih društava, i to ne samo u takozvanim „podijeljenim društvima“ kojima je obično pripisivana potreba za „smirivanjem prošlosti“ nego i mnogo šire. Nakon rastakanja organizirane modernosti, brojne političke zajednice rekonstituirale su se nekom vrstom prekida s prošlošću – kolonijalnom vladavinom, diktaturom, autoritarizmom, aparthejdom, sovjetskim

tipom socijalizma – i svoje su samorazumijevanje utemeljile na tom raskidu. Južna Afrika nakon aparthejda je osobito značajna u tom pogledu jer je nova politička zajednica prvenstveno utemeljena na priznanju nepravde u prošlosti i potrebe za korektivnim djelovanjem. Ona se također upustila u javno razotkrivanje nasilja u prošlosti, za razliku od šutnje koju su u drugim zemljama posttranzicijske elite često dogovorno prakticirale. No u tom je pogledu Južna Afrika bila iznimka ili možda avangarda. Mnogo je raširenija bila predodžba da je potrebno „smirivanje prošlosti“ s ciljem povećanja sposobnosti djelovanja u budućnosti, poput prakse u „dogovorenim tranzicijama“ u Španjolskoj, Čileu i Argentini. U skladu s time, primjerenom je postala politička teorija utemeljena na apstraktnoj slobodi pojedinaca, koje se poziva da racionalno djeluju iza „vela neznanja“ (John Rawls) i da svoja prošla iskustva tretiraju kao privatnu stvar. Međutim, povijesne nepravde i dalje postoje u društvenim odnosima i institucijama, oblikuju rezultate današnjeg djelovanja, iako su štetna djela počinjena u više ili manje dalekoj prošlosti. U novije vrijeme sve se više priznaje da su današnje demokratske političke zajednice povijesno konstituirane i da njihovi konstitutivni trenuci i dalje utječu na društveno samorazumijevanje, a ponekad čak tvore njihov *raison d'être*. To je, primjerice, vidljivo u ustavnoj obvezi da se isprave povijesne nepravde u Brazilu i Južnoj Africi, ali i u ponovno pokrenutim debatama u Španjolskoj, Čileu, Argentini i drugdje.

Općenitije gledano, upravo uvođenje jednake zakonske slobode dovodi do toga da na vidjelo iziđe problem današnjih posljedica povijesne nepravde, kako unutar političkih

zajednica, tako i na globalnoj razini. Okončanje formalne vladavine nužno znači i kraj kritike formalne vladavine. Međutim, okončanje formalne vladavine ne znači kraj nejednakosti u mnogim drugim aspektima osim pravnog statusa. Zato se razlozi za današnju nejednakost – a otud, kako se argumentira, i nepravdu u sadašnjosti – traže u današnjim posljedicama nepravde u prošlosti. Rodna jednakost i trajni učinci kolonijalne vladavine teme su koje su predmet najraširenijih takvih rasprava.

Povezanost domaćih i globalnih debata osobito je vidljiva s obzirom na učinke kolonijalne vladavine. U Sjevernoj i Južnoj Americi ti učinci, uključujući ropstvo, tematiziraju se pretežno u domaćim kontekstima, u obliku zahtjeva za kulturnim i drugim pravima domorodačkog stanovništva i za afirmativnu akciju u korist afroameričkog stanovništva. Istodobno postoje jaki argumenti u prilog tezi da su strukture *globalne* društvene nejednakosti u značajnoj mjeri naslijeđe kolonijalne ili neokolonijalne vladavine. No društvena nejednakost se danas pretežno mjeri Ginijevim koeficijentom koji se temelji na *nacionalnim* statistikama. Stoga je ispravljanje povijesne globalne društvene nepravde, usmjereno na daljnji društveni napredak, suočeno s trostrukim problemom interpretacije: pripisivanjem današnje neopravdane nejednakosti djelima počinjenim u prošlosti, mjerenjem stupnja nepravde i utvrđivanjem primjerene količine korektivnog djelovanja, identifikacijom aktera koji mogu razviti i primijeniti korektivne mjere.

2. U pogledu suvremenih posljedica instrumentalne transformacije zemlje, globalna se dimenzija odmah nameće kao središnja. Industrijalizam u svim svojim aspektima